

Г. П. Пасемко,
к.е.н., доцент кафедри економічної політики ХарPI НАДУ,
м. Харків

СИНЕРГЕТИЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ ДЕРЖАВИ НА АГРАРНІ ВІДНОСИНИ

Досліджено синергетично-інформаційних засади державного регулювання аграрних відносин як цілісної системи; визначено ключові регулятивні підходи, реалізація яких здатна забезпечити розвиток аграрних відносин.

Ключові слова: синергетика, інформація, аграрні відносини, державне регулювання, системний підхід.

На основі принципів системності, можна стверджувати, що регулятивна діяльність держави у сфері аграрних відносин і діяльність інших суб'єктів цих відносин повинні мати ознаки колективної поведінки, тобто дії представників влади й усіх тих, хто зайнятий аграрним виробництвом, мають бути узгоджені. Узгоджена поведінка притаманна самоорганізованим структурам, більшою мірою, звичайно, біологічним системам. Але в кінці ХХ ст. було встановлено, що й об'єкти неживої природи здатні синхронізувати енергетичний обмін, що дало поштовх розвитку нового напрямку наукових досліджень, пов'язаних із вивченням загальних закономірностей процесів створення стійкості, руйнування в складних системах різної природи. Ця область наукових досліджень отримала назву «синергетика», від грецького *synergos* – спільний, який діє узгоджено [7, с. 359].

У літературних джерелах сформульовані підходи щодо використання синергетики під час дослідженні поведінки різного роду систем (І. Пригожин [19], Г. Хакен [17]); досить змістовно викладено загальнометодологічні основи використання синергетики в суспільній сфері (Е. Гіденс [4], В. Глущенко [5], С. Курдюмов [9], В. Романов [12], Д. Чернавский [16]); обґрунтовано використання синергетики в прогностичних цілях, зокрема у сфері управління (В. Буданов [1], Е Князева [9], В. Коцик [8], Л. Мельник [10]).

Незважаючи на те, що виявлені вченими синергетичні принципи функціонування систем важко заперечити і вони завжди проявляються у

поведінці людей (наприклад, використання механізмів зворотного позитивного та негативного зв'язку), органи державної влади майже не керуються цими принципами у своїй практичній діяльності. В ідеалі проблеми, що виникають у процесі соціально-економічного розвитку, мають відслідковуватися владою та включатися до порядку денного політики з метою їх розв'язання.

Мета статті полягає у дослідженні синергетично-інформаційних засад державного регулювання аграрних відносин як цілісної системи, а також у визначенні ключових регулятивних підходів, реалізація яких здатна забезпечити розвиток аграрних відносин.

Ресурсні обмеження держави обумовлюють необхідність обирати пріоритети, але при цьому завжди виникає небезпека включення до кола проблем, що потребують негайного розв'язання, таких, що не відповідають критеріям пріоритетності, а їх вибір продиктовано політичною доцільністю, тиском лоббі, індивідуальними уподобаннями тощо. Звуження поля діяльності влади одночасно означає й звуження зв'язків між суб'єктом і об'єктом управління або між елементами систем, якщо розглядати управління з точки зору системного підходу. Отже, влада, приймаючи, наприклад, рішення про приватизацію сільськогосподарських земель в Україні і залишаючи осторонь вирішення питань про відповідальність землевласників за наслідки її господарського використання чи про захищеність права власності, не сприяла налагодженню когерентної (узгодженої) взаємодії між суб'єктами аграрних відносин.

А між тим, за відсутності такої взаємодії, не забезпечується така продуктивність землі, яка б перевищувала здійснені вкладення, тобто не створюється додаткова продукція, як це відбувається при наявності синергії. Крім того, державне регулювання земельних відносин завжди повинно ґрунтуватися на дотриманні законів природи, що, власне, і визначає характер аграрних відносин. Порушення взаємозв'язку між біологічним, економічним і соціальним в системі аграрних відносин може привести до руйнівних наслідків, про що пишуть такі відомі вчені, як В. Вернадський [2], С. Курдюмов [9],

Л. Мельник [10], І. Пригожин [11], М. Руденко [13], М. Туган-Барановський [15]. Зокрема, М. Руденко вказує, що при занепаді тваринництва родючість землі може лише погіршуватися. За його словами відразу виникає хибне коло: худоби мало тому, що знижується урожайність, а урожайність падає тому, що мало худоби. Держава своїми політичними маніпуляціями не в силі розірвати це коло – його розриває лише економічна катастрофа, яка руйнує таку форму держави, оскільки вона заперечує найголовніший закон природи» [13, с. 447]. Тут М. Руденко має на увазі закон збереження енергії, але доречно згадати і про закон підвищення стійкості системи разом із зростанням її різноманітності (більше різноманітності – більше енергії). Ігнорування цього закону веде до порушення принципу емерджентності і «виродження» системи. При цьому визнання того факту, що ціле не дорівнює сумі частин, недостатньо, воно якісно інше, порівняно з частинами, які в нього інтегровані, і разом із цим виникле ціле видозмінює частини системи.

Створення і розвиток системи фактично завжди пов'язані із необхідністю узгодження функціонування структур, які мають «різний вік», розвиваються в різному темпі, складаються з елементів, що різною мірою пов'язані з минулим, тобто цей процес, по суті, є коеволюцією, яка викликає якісні зміни системи, а також обумовлює нестійкість системи і ймовірність виникнення кризових явищ.

За сукупністю ознак сучасний стан системи аграрних відносин в Україні більшою мірою можна віднести до дезорганізованого типу. Так, доходність галузі в цілому є меншою, ніж сума доходів, отриманих окремими товаровиробниками, а додавання до приватного капіталу державних інвестицій, які спрямовуються в аграрну сферу в усе більших обсягах, мало впливає на зростання валового виробництва сільськогосподарської продукції.

Треба визнати, що механістичний підхід в управлінні, згідно з яким встановлювалася мета функціонування системи (об'єкта управління), а потім розроблялися методи управління, які спрямовували діяльність у заданому напрямі, виявився нездатним урахувати складність взаємозв'язків, процесів і впливів у соціально-економічних, а тим більше, в еколого-економічних системах.

Синергетична парадигма управління передбачає, що держава не управляє безпосередньо поведінкою системи, а запускає за допомогою регуляторних інструментів її внутрішній механізм самоорганізації. Такий механізм Ф. А. фон Хайєк назвав «спонтанним порядком діяльності», геніально пояснивши синергічний ефект співпраці, не використовуючи сам цей термін: «Загальний порядок суспільства, зібраний воедино із окремих дій, є результатом не конкретних цілей, що ставляться індивідами, а дотриманням індивідами правил, які обмежують простір їх дій» [14, с. 393].

Іманентною ознакою зміни стану систем є *біфуркація* – виникнення особливих точок, в яких траєкторія, по якій рухається система, розгалужується, причому всі розгалуження з однаковою можливістю можуть стати новою траєкторією поведінки системи. Звичайно, розвиток детермінується не однією біфуркацією, а наслідком послідовної зміни цілого ряду біфуркацій [18, с. 18]. Системи, що розвиваються, не можуть бути абсолютно стійкими, оскільки існують точки біфуркації. Саме в стані нестійкості можливе її перетворення під впливом зовнішніх малопомітних флуктуацій в нову макроструктуру.

З цих позицій певні сумніви викликає твердження, що дії окремої особистості, тобто непомітна флуктуація, нічого не значать в суспільному розвитку. Навпаки, історія аграрних рухів, наприклад, свідчить, що саме такі дії найчастіше були передумовою вибору конкретного напрямку суспільного розвитку [Там само, с.18]. Якщо флуктуація, яка є наслідком індивідуальних дій, веде до виникнення нової суспільної структури після проходження точки біфуркації – вона набуває статусу події, тобто перетворюється на значуще соціально-економічне й історичне явище [Там само, с. 17].

Специфіка синергетики, як і будь якої фундаментальної теорії, проявляє себе в існуванні притаманних їй конструктів, тобто принципово нових понять, які складають її категоріальний апарат. Одним із таких понять є *фрактал* (від лат. *fractus* – ламаний, дрібний). Фрактальний підхід може мати місце при виявленні впливу виробничих процесів у землеробстві на фундаментальні економічні відносини. Найбільші і найменші ланки цих процесів складають модель, яка

поєднує працю, землю та капітал і базується на використанні природних сил. Тому зміни, що відбуваються в даній галузі набувають характеру еволюціонування фракталів [3, с. 148]. За такого підходу будь-яку еволюціонуючу систему-процес, до яких належить і землеробство, та пов'язані з ним економічні відносини, можна поділити на три частини, що одночасно є трьома стадіями становлення цієї системи:

- 1) початково стійкий і відносно незмінний стан;
- 2) самоподібна система ланок, зміни якої відбуваються шляхом кількісного зростання фракталів;
- 3) кінцевий стійкий стан, після виникнення якого старий процес і система фактично за допомогою фракталів набули нової якості і структури [3, с. 149].

Звичайно, еволюційна зміна системи може тривати досить довго, так, що переходи від одного до іншого її стану можуть бути малопомітними в межах навіть цілого покоління людей. Особливо це стосується системи аграрних відносин, однієї з найбільш консервативних систем, яка складається з приводу використання обмеженого у світовому масштабі ресурсу – землі. Але розвиток у ХХ ст. інформаційно-комунікаційних технологій сприяв значному прискоренню суспільних змін, які не оминули й аграрний сектор економіки.

За останні півстоліття, – зазначає Л. Ревенко, – світова продовольча система зазнала більш радикальних змін, ніж за всі 10 000 попередніх років історії розвитку сільського господарства [13, с. 71]. Ретроспектива становлення та розвитку аграрних відносин в незалежній Україні демонструє таку швидкість змін, яка дає змогу спостерігати різні стани цієї системи протягом лише декількох десятиліть. Причому одночасно можна спостерігати кількісні та якісні зміни, що торкаються економічної, соціальної та екологічної сфер; позитивні та негативні зміни; зміни локального та глобального характеру тощо. Увесь цей період держава виступала і джерелом цих змін, і об'єктом, який потрапляв під вплив мінливості ситуації, що склалася завдячуючи різновекторності політичних, економічних та інших процесів як усередині країни, так і за її межами. Посилення транскордонної взаємодії між фізичними особами, підприємствами, державними та недержавними

інституціями в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., яке виявляється в неухильному зростанні ролі міжнародних організацій в економічному та політичному житті окремих країн і яке отримало назву «глобалізація» суттєво впливає на характер регуляторної діяльності держави, зокрема в аграрній сфері, змушуючи уряди розробляти аграрну політику із врахуванням глобальних викликів. Система державного управління аграрними відносинами, що перебуває в біфуркаційному стані, вимушена весь час перебудовуватись, здійснюючи вибірку тих елементів, які заважають її розвитку.

Система аграрних відносин, всупереч існуючим уявленням, є складнішою за інші системи, оскільки вона спирається на різноманітні форми буття людини - природну і надприродну, тобто культурну. Тому однією із проблем регулювання аграрних відносин є необхідність узгодження та гармонізації цих форм буття. Мова йде про поєднання в єдину систему утворюючих її елементів різної інформаційно-функціональної належності.

Для аграрних відносин останнього часу виразною є тенденція відокремлення власників засобів виробництва не лише від управління виробництвом, а й від територіальної основи, яка забезпечує підприємства природними і трудовими ресурсами. Цей процес значно прискорює знелюднення сільських територій, занепад місцевих органів самоврядування і в цілому не сприяє децентралізації управління, що є необхідною умовою підтримки гомеостазу системи. По суті, спостерігаються два протилежні явища: ускладнюється система аграрних відносин і посилюється централізація управління через концентрацію власності та формування олігархічного капіталу.

Зрозуміло, що централізація управління є спонтанним викликом на наростання ентропії в системі аграрних відносин у зв'язку з її ускладненням, прагненням зберегти її цілісність. Підвищення ефективності функціонування системи за рахунок підтримки її цілісності не суперечить принципам синергії (ціле майже завжди більше суми його частин), але досягатися ця цілісність повинна не шляхом централізованого впливу, а шляхом кооперування

діяльності. Саме кооперація дає змогу утворити більш однорідні стійкі й одночасно гнучкі фрактали з точки зору їх реакції на зміни навколишнього середовища. При такому розвитку подій значення та потреба в інформації зростає швидше, ніж ускладнюється система.

Виходячи з того, що складання прогнозів і планових макроекономічних показників розвитку аграрного сектора економіки є прерогативою уряду, державні інституції так само, як і окремі індивіди, наражаються на небезпеку прийняття необґрунтованих волюнтаристських рішень, керуючись нечітко визначеними параметрами розвитку майбутніх подій. У цьому зв'язку, мабуть, недоречно протиставляти процес державного управління процесу самоорганізації, вважаючи перший результатом свідомих, цілеспрямованих дій інститутів влади, а другий – результатом спонтанних дій окремих людей, наслідком їх спроб і помилок.

Очевидно, що й дії влади можуть мати спонтанний характер і виконуватись у вигляді спроб і помилок. Особливо це стосується системи аграрних відносин, оскільки держава є її суб'єктом як землевласник, виробник продукції, споживач, координатор діяльності, розробник правил тощо. Тому держава також включена в процес самоорганізації, а її регулятивні впливи мають узгоджуватись з принципами функціонування систем на основі отримання інформації, яка відображає різницю у поведінці природних об'єктів у просторово-часовому вимірі.

Доцільність застосування інформаційно-синергетичного підходу до державного регулювання аграрних відносин обумовлена тим, що в процесі цього регулювання необхідно отримувати якісно неоднорідні дані про природні передумови існування аграрних відносин; їх загальноекономічні аспекти, оскільки зв'язок аграрної сфери з біологічним існуванням суспільства надзвичайно актуалізує його пізнання; специфічні прийоми регулювання, які застосовуються лише стосовно аграрної сфери та суб'єктів, що економічно пов'язані з нею.

Комп'ютеризація, що охопила не лише промислові галузі АПК, а й власне сільське господарство, забезпечує пряме спілкування учасників процесу виробництва кінцевого продукту, оминаючи окремі шаблі управління всередині підприємств і окремі інституції поза їх межами, що, по-перше, дещо «розмиває» ієрархічні управлінські структури, а, по-друге, дає можливість формувати стійкі горизонтальні зв'язки між підприємствами.

При цьому слід звернути увагу, що підприємства, які створюють мережі, рідко бувають економічно рівними. Як вказують К. Фример і Ф. Лука, «мережа може бути організаційним засобом, за допомогою якого домінантна фірма забезпечує контроль над своїми постачальниками матеріалів, компонентів або технологій» [16, с. 408]. Прикладом формування виробничо-збутових мереж в аграрній сфері України є створення агрохолдингів. Це не лише принципово новий підхід до організації сільськогосподарського виробництва, а й процес, що «відбувається еволюційним шляхом і не має широкого інформаційного розголосу» [6, с. 139].

Не вдаючись до детального аналізу причин виникнення агрохолдингів та їх діяльності, слід відзначити, що система аграрних відносин самоорганізується, оскільки діє в нових умовах і прагне підвищити свою стійкість.

Спонтанне формування агрохолдингів (без втручання держави) нівелює помилки аграрної політики початку 90-х років минулого століття, яка всупереч економічним законам була спрямована на подрібнення сільськогосподарських підприємств, але разом із цим є ідеальною формою для ухилення від сплати податків. Частина українських агрохолдингів, розмістивши акції на міжнародних фондових біржах, має шанси згодом перетворитися на багатофункціональні корпорації, які ухиляються із-під впливу національних урядів. Таким чином, в Україні, яка за надзвичайно короткий період здолала державний монополізм в аграрному секторі економіки, формується тенденція монополізації аграрного ринку потужними аграрними корпораціями, діяльність яких має чітко виражений синергічний ефект.

Ще одним викликом для системи державного регулювання аграрних відносин є послаблення зв'язків агрохолдингів з конкретними територіями – вони, як правило, орендують землю «у багатьох регіонах країни, що істотно знижує ризики виробництва» [6, с. 145]. Регулятивна діяльність держави, натомість, здійснюється за територіально-галузевим принципом (законодавчі та інші регуляторні акти, як правило, прив'язані до певної території). В мережевих компаніях спостерігається процес дерегулювання, оскільки держава втрачає такі інструменти регулювання, як примуси, заборони тощо, а нові можливості впливу на такі інститути лише обговорюються.

У розвитку системи аграрних відносин виникає нова точка біфуркації і суспільство може піти шляхом подальшої лібералізації державного управління або, навпроти, роль держави повинна значно зрости з огляду на необхідність захисту національних інтересів в умовах глобалізації. З певною обережністю можна зазначити, що другий шлях для України є більш прийнятним.

Науковий дискурс закономірностей функціонування системи аграрних відносин дає підстави стверджувати, що спільні дії суб'єктів господарювання завдяки або майже завжди за результатами вигідно відрізняються від сумарного результату їх індивідуальних дій, тобто мають своїм наслідком синергетичний ефект. Важливо, що цей ефект забезпечується саме взаємодією суб'єктів аграрних відносин (кооперацією), а не звичайним поєднанням окремих елементів (землі, праці, інформації тощо).

Неспроможність механістично підходу в державному управлінні врахувати всю складність взаємозв'язків, процесів і впливів у соціально-економічних системах, послужила поштовхом до формування синергетичної парадигми державного управління в аграрній сфері, яка передбачає, що держава не управляє безпосередньо поведінкою системи, а запускає за допомогою регуляторних інструментів її внутрішній механізм самоорганізації.

Включення державного процесу самоорганізації системи аграрних відносин обумовлює доцільність застосування інформаційно-синергічного підходу до процесу державного регулювання у зв'язку з необхідністю

отримання якісно неоднорідних даних про природні передумови існування аграрних відносин, їх загальноекономічні аспекти та специфічні прийоми регулювання відносин в аграрній сфері.

Список використаних джерел

1. Буданов В. Г. Принципы синергетики и управление риском / В. Г. Буданов // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М. : Прогресс – Традиция, 2003. – С. 86–98.
2. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 271 с.
3. Войцехович В. Е. Синергетическая концепция фракталов (социальные и философские основания) / В. Е. Войцехович // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М. : Прогресс – Традиция, 2003. – С. 141–156.
4. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гіденс : [пер. з англ. Н. П. Поліщук.] – К. : Альтерпрес, 2004. – 100 с.
5. Глуценко В. В. Теория государства и права: системно-управленческий подход / В. В. Глуценко. – М. : ООО НПЦ «Крылья», 2000. – 396 с.
6. Данкевич А. Є. Передумови та основні принципи розвитку агрохолдингів / А. Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 139–147.
7. Економічна енциклопедія : [у 3-х т.]. – Т. 3 / [редкол. : С. В. Мочерний (відпов. ред.) та ін.]. – К. : Академія, 2003. – 952 с.
8. Копцик В. А. От редактора / В. А. Копцик // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М. : Прогресс – Традиция, 2002. – С. 7–14.
9. Курдюмов С. П. Структуры будущего: синергетика как методологическая основа футурологии / С. П. Курдюмов, Е. Н. Князева // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М. : Прогресс – Традиция, 2002. – С. 109–125.
10. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития / Л. Г. Мельник. – Сумы : Университетская книга, 2003. – 288 с.
11. Пригожин И. Кость еще не брошена / И. Пригожин // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М. : Прогресс-Традиция, 2002. – С. 15–21.
12. Романов В. Л. Креативные аспекты социальной самоорганизации и социального управления / В. Л. Романов // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – С. 59–71.
13. Руденко М. Энергия прогресса очерки по физ. экономии ; [пер. с укр.] / М. Руденко. – К. : Михайлюта А. А., 2010. – 544 с.
14. Теория хозяйственного порядка: «Фрэйбурская школа» и немецкий неолиберализм : [пер. с нем.] / сост. предисл. и общ. ред. В. Тутника. – М. : ЗАО «Изд-во “Экономика”», 2002. – 482 с.
15. Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии / М. И. Туган-Барановский. – Спб, 1911. – 511 с.
16. Фримен К. Як час спливає: від епохи промислових революцій до інформаційної революції / К. Фримен, Ф. Лука ; [пер. з англ. Р. Ткачука]. – К. : Києво-Могилянська акад., 2008 – 510 с.
17. Хакен Г. Синергетика и некоторые ее применения в психологии / Г. Хакен // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве / Г. Хакен. – М. : Прогресс – Традиция, 2002. – С. 296–307.
18. Чернавский Д. С. Прогнозирование экономических процессов в условиях трансформации социальных систем / Д. С. Чернавский, Н. И. Старков, А. В. Щербаков // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М. : Прогресс – Традиция, 2003. – С. 181–199.

19. *Prigogine I. The Die is Not Cast / I. Prigogine // Futures. Bulletin of the World futures Studies Federation. – Vol. 25. – 2000. – № 4. – January. – P. 17–19.*

Pasemko H. P. Synergetic-information bases of state regulatory influence on agrarian relations.

Investigated synergistically information principles of state regulation agrarian relations as a whole; defined key regulatory approaches, the implementation of which is able to ensure the development of agrarian relations.

Key words: synergy, information, agrarian relations, gosudarstvennoe regulation, sistemny approach.

Пасемко Г. П. Синергетически-информационные основы регулятивного влияния государства на аграрные отношения.

Исследованы синергетично-информационные основы государственного регулирования аграрных отношений как целостной системы; определены ключевые регулятивные подходы, реализация которых даст возможность обеспечить развитие аграрных отношений.

Ключевые слова: синергетика, информация, аграрные отношения, государственное регулирование, системный подход.